

TANULMÁNYOK

MARÓTTY KATALIN

A LAKTANYAÉPÍTÉSEK NÉHÁNY KÉRDÉSE A DUALIZMUS KORÁBAN – ÉPÍTÉSZETI PÁLYÁZATOK*

Bevezetés

Építészeti pályázatokat a történelem során jellemzően akkor hirdettek meg, ha az épület rangja, vagy a technikai nehézségek szükségessé tették a látványos és újszerű megoldásokat. A XIX. század folyamán azonban a pályáztatás – mint a szabad verseny polgári felfogás egyik megtestesítője – rohamosan elterjedt nem csak Európában és a tengerentúlon, de Magyarországon is,¹ a század végére szinte minden jelentős középület tervezésére így keresték az építészt. A dualizmus korából csak az építészeti szaksajtó említései alapján mintegy 1200 pályázatról van tudomásunk. Az eljárások és beadványtervek vizsgálata sok érdekes adatot és új nézőpontot rejt, többet tudhatunk meg a korszakról, mint csupán a megépült épületek egyenkénti tanulmányozásával.² Noha maga az építészeti pályázat alapvetően egy polgári, demokratikus módszer volt a legjobb megoldás kiválasztására, a hadsereg pedig természetéből fakadóan nagyon erősen központosított, hierarchikus rendszer, kis számban, de feltűnnek a pályázati hirdetményekben laktanyák is. A dualizmus kori, magyar nyelvű, országos építészeti szaksajtóban³ mintegy kétszáz új építésű katonai objektumot említenek. Legtöbbször az „árlejtések”⁴ felsorolásánál találkozunk velük, de a hírek között is többször van szó különböző kaszárnyaépítésekről, közülük néhány tervezésére pályázatot hirdettek.

Laktanya építkezések a dualizmus korában

Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejét a közös hadsereg és mellette 1868-tól a magyar királyi Honvédség és az osztrák örökös tartományok császári és királyi Landwehrje jelentette.⁵ A közös hadsereg fegyver- és csapatnemei a gyalogság, lovaság, tábori- és vartüzérség, műszaki hadtáp szállító és egészségügyi alakulat voltak. A két honvédség eredetileg gyalogos és lovas alakulatokból állt, amit 1908-tól géppuskás osztagok és később tüzérség felállításával korszerűsítettek.⁶ A fegyveresek létszáma az

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Székely – Maróty 2018a.

² Németh – Maróty 2013.

³ Az *Építési Ipar/Építőművészet*, a *Vállalkozók Lapja*, az *Építészeti Szemle* című lapokban.

⁴ A korabeli terminológiában ez a kivitelezés vállalkozójának kiválasztására szolgáló eljárás.

⁵ Az első véderőtörvényt előkészítő munkáról: Papp 1968.

⁶ Balla 2014. 629. o.

általános hadkötelezettség⁷ bevezetésével folyamatosan emelkedett,⁸ a korszerű hadrend-szer fejlődésének iránya a tömegesség és mozgékonyság volt.⁹ E mellett az újoncok állomáshelye az 1880-as évektől a honvédségnél lakóhelyükhöz közelebb került, a területi elv alapján megszervezett kiegészítéssel, a tartalékosok gyorsabb behívását is lehetővé téve.¹⁰

Az elhelyezés hagyományos módja, a beszállásolás az oszmánok ellen kialakult védelmi rendszer eredményeképpen az állandó helyőrséggel ellátott városok esetén béke-időben a XVI. századtól terjedt el és a XVII. századtól vált általánossá.¹¹ A katonákat lakóházakban, néha külön katonaszoba kialakításával,¹² vagy az udvarukba épült ideiglenes, gyakran faszerkezetű drabant- vagy darabonházakba helyezték el az állandó lakatanyák megépültéig.¹³ A hadiépítészeti elméletében a XVII. században jelent meg a lakatnyaépítés gondolata, például Joseph Furtenbach munkáiban.¹⁴ Magyarországon azonban erre sokáig nem volt elegendő forrás, és noha a XIX. század közepéig több lakatnya is épült,¹⁵ illetve alkalmanként különböző épületeket béreltek a katonák elhelyezésére,¹⁶ az alapvető helyzet sokáig nem változott meg.¹⁷ A beszállásolás-kérdés fontosságára utal a katonai felmérések épületeket bemutató részletezettsége is.¹⁸ A második katonai felmérés kéziratosszalványainak „Copie” változatainál a külső kereten az alkalmas épületek – lakóházak, istállók – és a bennük elszállásolható katonáik és lovaik száma is szerepel.¹⁹ A beszállásolás a civil lakosság és a katonaság közti feszültségekkel járt,²⁰ és a XIX. század végére a lassan polgárosuló Magyarországon civil és honvédelmi szempontból is korszerűtlennek számított.²¹

Noha a véderő költségvetése a vizsgált korszakban az állami költségvetés mintegy húsz százalékát tette ki,²² ez nem volt elég a szükséges mennyiségű lakatnya építésére,²³

⁷ 1868. évi XL. törvénycikk a véderőről.

⁸ Az általános hadkötelezettség nem jelentette minden hadköteles behívását, a behívottak számát az ellátási feltételek határozták meg, de a békelétszám fokozatosan növekedett. *Hajdu* 2003.; *Mojzer* 1928c.

⁹ *Papp* 1967. 302., 303. o.

¹⁰ *Papp* 1967. 302., 324. o.; *Balla* 2000. 114. o.

¹¹ Korábban magát a harcoló haderőt az ideiglenesen hadra kelt nemesség és a jobbágytelkek szerint számított portális katonaság, esetleg zsoldosseregek jelentették, állandó haderő nem volt. *Rákóczy* 1992. 109. o. A katonaság helyi eltartása pedig a hadiadó fizetésének egyik formáját is jelentette. *Rákóczy* 1992. 107. o.

¹² *Megyeri-Pálffy* 2017. 464. o.

¹³ *H. Németh* 2009.

¹⁴ *Furtenbach* 1635. 1–3. o. A figyelmet H. Németh István hívta fel rá. *H. Németh* 2009. 308. o.

¹⁵ Ezek közül a legismertebbek a Neugebäude, az Üllői úti (1892-től Mária Terézia-) és a Nádor-lakatnya. Utóbbiak történetéről részletesen: *Sisa* 1981.; *Sisa* 2008. A korszakból megemlíthető még az Invalidus-ház, ami 1783-tól Károly-kaszárnyaként lakatnya volt.

¹⁶ Megszűnt gyárakat, majorokat és raktárakat a honvédség legénysége részére alakítottak át, lakásokat, lakóházakat pedig a tisztek számára. *Berkó* 1928. 215–216. o.; *Pilkhoffer* 2003. 140. o.

¹⁷ 1869-ben a lovasságnál egyedül Jászberényben volt olyan lakatnya, ahol a helyőrség minden készletével együtt elfért. *Balla* 2000. 115. o.

¹⁸ *Jankó* 2007. 26., 66–67., 97–98. o.; *Csendes* 1975. 350., 353., 355. o. A harmadik katonai felmérésen – amikor már igen sok lakatnya felépült – jól látszik, hogy ez a szempont már kevésbé volt fontos.

¹⁹ *Jankó* 2001. 118. o.

²⁰ Ahogy egy tolnai plébános fogalmazott: „A katonáknak a családoknál való elszállásolása igen sok házviszály szülője volt.” *Pécsy* 1896. 51. o.

²¹ Berkó István szerint ez a módszer a kiképzésre és a fegyelemre is rossz hatással volt. *Berkó* 1928. 216. o.

²² *Diószegi* 1988. 295. o.

²³ Korszakunk elején a honvédség felállítására, majd a készletek időnkénti megújítása vitte el a katonai költségvetés oroszlanrészét, majd az 1889-es véderő reform a békelétszám növelésével újabb felszerelés-bővítést igényelt. Kevés új lakatnyára maradt forrás, hiszen a meglévőket is bővíteni, korszerűsíteni kellett például az ismétlőpuskák bevezetése után lőterekkel. *Mojzer* 1928c.

így a városok bevonására határozta el magát a kormányzat. Az 1879. évi XXXVI. törvénycikk 33. paragrafusára szerint, ha egy város, vagy vármegye saját erejéből – a megfelelő előírások szerint²⁴ – laktanyát épít vagy felújít, akkor azt az állam garantáltan bérbe veszi huszonöt, illetve tizenöt évre.²⁵ Ez a pénzügyi konstrukció, a lakosság megkímélése a katonák beszállásolásától és egy-egy laktanya presztízsértéke vonzó volt a városok és vármegyék számára, ezért megindultak az építkezések.²⁶ A korabeli építészeti szak-sajtó és a levéltári adatok alapján²⁷ a honvédség laktanyaépítésének fénykora az 1890-es évek elején kezdődött. 1905-ig voltak nagyobb számban új beruházások, 1900-tól meg-nőtt az átalakítások, korszerűsítések száma.²⁸ A beruházóra az esetek felénél van ada-tunk, túlnyomó többségben a városok, kisebb részben a vármegyék voltak az építtetők, a Hadügyminisztérium ehhez képest elenyésző számban tűnik fel.²⁹ Polgári beruházások esetén pedig már nem annyira meglepő, hogy pályázat kiírásával keresték a megfelelő ter-vezőt. Az eddig előkerült adatok alapján az építkezés súlypontjai – legalábbis az új objek-tumok száma szempontjából – Arad, Győr, Kassa, Sopron, Szombathely, Székesfehérvár, az árvíz után újjáépülő Szeged és természetesen a főváros, Budapest volt. Elsősorban gya-logsági és lovassági laktanyák épültek a magyar királyi Honvédség számára, más fegy-vernem és a közös hadsereg ritkábban fordul elő a korabeli hírekben.

A katonaság helyigénye – elsősorban a létszámnövekedés, de a technikai fejlődés miatt is – megnőtt, a XIX. század utolsó harmadában a többfunkciós létesítmények kor-szerű telepítési módja már a pavilonos rendszer volt. Ilyen nagy objektumok már nem fér-tek el a települések sűrűn beépített központjaiban – és a telek ára sem volt lényegtelen a helykiválasztásnál –, az új laktanyák jellegzetesen a városiasan beépített területek hatá-rára kerültek,³⁰ gyakran ipari beruházásokkal párhuzamosan. Így a gyalogsági kaszár-nyáknál elfért az alakulótér, huszár laktanyáknál pedig ki lehetett elégíteni a korszerű ló-tartási igényeket is: elkülönített tiszt- és legénységi lovaknak épült istállóval, gyanús

²⁴ Az 1879. évi XXXVI. törvénycikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség beszállásolásáról mellékletei rögzítették az alapvető elvárásokat a különböző funkciókra. A törvény indoklásában a laktanyák iránt támasztandó igények meghatározására tervrajz-mintákkal illusztrált „útmutatás” elkészítését helyezték kilátásba, ezt – noha rajzmelléklet nélkül – még azon évben ki is adták, 1896-ban frissítették, az első kiadás az osztrák változattal párhuzamosan készült. Útmutatás, 1879.; Anleitung 1879.; RK, 22. (1895) 27. sz. 171. o.; Útmutatás, 1896.

²⁵ Ennek az építészeti fontosságára Tempfli M. Szilárd mutatott rá. Tempfli 2014a. Az 1879. évi XXXVI. törvénycikk a – nem laktanyai – beszállásolás feltételeit és finanszírozását is rögzíti.

²⁶ Közben háborús időkben a beszállásolás rendszere nagyon sokáig fennmaradt, de hadgyakorlatok alatt – amikor a csapatokat hadilétszámmra töltötték fel – is alkalmazták az 1890-es évek közepéig, amikortól erre a funkcióra nagyobb számban elindultak a barakk-tábor építkezések. Az első sátor-tábor 1874-ben Marosvásár-helyen épült, ezt követte 1875-ben a kassai, 1877-ben a lugosi, 1879-ben a pécsi, majd 1884-ben a nyitrai. Berkó 1928. 218. o.; Balla 2000. 115. o.; Tempfli 2015.

²⁷ HL VII.244.

²⁸ Ez a véderőreformmal, a lovasság 1894-es és a gyalogság 1896-os békelétszám növelésével szoros összefüggést mutat, az 1912-es nagyarányú átszervezés építészeti hatása már nem bontakozhatott ki. Berkó 1928. 219–220. o.

²⁹ Mivel igen sok építkezésre vonatkozóan egyelőre nem került elő ilyen adat, könnyen lehet, hogy a felvázolt megoszlást egy későbbi kutatás módosítja majd, de a törvényi háttér azt sejteti, hogy a valóságot fedhetik ezek az arányok. A szükséges oktatási épületeket, kórházakat és raktárakat jellemzően hosszú lejárátú köleső-nők bevonásával a kincstár építette. Mojzer 1928c. 191. o.

³⁰ A korábban említett katonai felmérések sorozatán ez a folyamat remekül követhető, mára természetesen a települések körbenőtték a valamikori kültelekekre került kaszárnyákat, amik jellemzően a XX. században is használatban maradtak. Suba 2007.

ló és beteg ló istállóval, fedett lovardával és külön patkolókovács-műhellyel is.³¹ Az építészeti tervek áttekintése alapján látszik, hogy az általában elegendően szellősen tervezett telepítés kényelmes lehetőséget biztosított a bővítésre is a későbbiekben. Ahol a telekviszonyok nem tették lehetővé a pavilonos rendszert, keretes vagy utcavonalra szervezett beépítést alkalmaztak továbbra is. A belvárosi helyszínek elhagyása talán a főváros³² telepítésszerkezetére volt a legnagyobb hatással, a Károly-kaszárnya és az Újépület³³ helyzetének megoldására került a Városháza a volt Invalidus-házba és alakult ki – a Neugebäude területének részbeni beépítésével – a Szabadság tér. A katonaság reprezentatív intézményeit továbbra is a városközpontokba telepítették, ilyenek voltak a hadtestparancsnokságok, katonai iskolák,³⁴ a fővárosban a Hauszmann Alajos által tervezett királyi testőrség épülete,³⁵ a Honvédfőparancsnokság³⁶ és a Hadügyminisztérium, utóbbiak Kallina Mór munkái.³⁷

A dualizmuskori magyarországi laktanyaépítés-történet feltárása még a kezdeteknél tart,³⁸ jelen tanulmányban csak a pályázatokkal kapcsolatosan levonható tanulságok ismertetésére szorítkozunk. A másfél tucatnyi pályázat³⁹ forrásanyaga egyenként mozaikos, összességében azonban megkísérelhető az eljárások lebonyolításának feltárása és néhány jellemző eset bemutatása. A beruházásokat⁴⁰ részben a törvényhatóságok, részben a Honvédelmi Minisztérium kezdeményezte, minden bizonnyal a hivatalos lépéseket tapogatózó tárgyalások előzték meg. A helyzet feltérképezésére – hogy a meglévő épületállomány mire alkalmas – Szende Béla miniszter 1879-ben körrendeletet adott ki.⁴¹ A szükséges új építkezéseknél a miniszter utasítása szerint felálló „vegyesbizottságok” – melyekbe a katonaság és a polgári hatóságok delegálták a tagokat – kezdték meg a munkát, az „építési tervezet” (Bauprogramm) elkészítésével.⁴² Ez egyrészt egy mai értelemben vett építési programot jelentett – a szükséges funkciók felsorolásával, szerkezeti, gépészeti követelmények meghatározásával –, másrészt ez tartalmazta a helykijelölést. A fennmaradt jegyzőkönyvek szerint ekkor a bizottságok orvos tagjai kiemelt szerepet

³¹ Az egyéb, külterületi szükségessé objektumok – gyakorlótér, lőtér, fürdőhely, lóuszató stb. – biztosításáról a 1879. évi XXXVI. törvénycikk rendelkezett.

³² A fővárosban 40 új építkezés zajlott a korszakban, elsősorban a '90-es évek közepén.

³³ Az épület rövid története és a kiköltöző egységek új helye: *Építési Ipar*, 21. (1898) 39. o.

³⁴ Közülük kiemelendő az Alpár Ignác által tervezett soproni főreáliskola. *Vállalkozók Lapja*, 18. (1897) 8. sz. 4. o.

³⁵ BFL XV.17. d. 330-0005, Az épület korabeli ismertetése: *Építési Ipar*, 27. (1903) 233. o.

³⁶ BFL XV.17. d. 329-6462, fol. 19–29.

³⁷ BFL XV.17. d. 329- 6462, fol. 1–7., 30–94. A minisztérium-telepítés kérdéseiről: *Székel – Marótyz* 2018b. Itt kell megjegyezzük, hogy a bécsi közös hadügyminisztériumi épület tervezésére kiírt pályázaton Komor Marcell és Jakab Dezső terve III. díjat nyert. *Művészet*, 5. (1908) 271. o.

³⁸ Néhány laktanya történetének tudományos feldolgozása már megtörtént, de még számos objektum kutatása hátra van, az összefoglaló szemléletű munkák is folytatásra várnak. *Megyeri – Pálffy* 2017.; *Pilkhoffer* 2003.; *Simon* 1985.; *Tempfli* 2014a.; *Tempfli* 2014b.; *Tempfli* 2014c.

³⁹ Az építészeti pályázatokban érintett települések: Arad, Békéscsaba, (Békés)Gyula, Budapest, Csáktornya, Esztergom, Fehértemplom, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagykanizsa, Nagyszében, Rózsahegy, Sopron, Székesfehérvár, Szolnok, Tolna, Versec, Zombor.

⁴⁰ Bár a finanszírozás módjára eddig kevés adat került elő, van példa saját forrásból és hitelből fizetett építkezésre is. *Építési Ipar*, 8. (1885) 112. o.; MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886.

⁴¹ 4938. sz. *RK*, 5. (1879) 28. sz. 146. o.

⁴² Utasítás a közös hadsereg (haditengerészet) és honvédség beszállásolásáról szóló 1879-ik évi XXXVI. törvénycikk végrehajtása tárgyában. *RK*, 5. (1879) 20. sz. I–III. o.

kaptak az egészséges víz vizsgálatában, ebben a fázisban fordítottak figyelmet az altalaj minőségére és a közlekedésre is.

Az építészeti tervezés – dokumentumokon is végigkövethető⁴³ lépései – a „vonalrajz” (Linear Skizze), „tervvázlat” (Plan Skizze) és az árazott költségvetéssel kiegészített „terv” (Plan) voltak. A „vonalrajz” egy lépték nélkül készült, alkalmanként néhány fő méretet feltüntető funkció-séma volt, melyen rögzítették a helyiségek kapcsolatokat és a belső közlekedési rendszert. A „tervvázlat” sorozat az épületek 1:100 léptékű alaprajzait tartalmazta, míg a „terv” jellemzően 1:50 léptékű teljes dokumentációt jelentett, az alaprajzokon és metszeteken a jellemző szerkezeti részletek megoldásával. A terveket a Honvédelmi Minisztérium és alkalmanként a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal is felülvizsgálta, a kivitelezésnek a miniszteri engedély megérkezéssel kezdtek neki.⁴⁴

A „terv” és a költségvetés szolgált az „árlejtés” – kivitelezők tendereztetése – és a palértervek alapjául, ezeket a nyertes vállalkozó készítette el munka közben. A versenyzetetés zárt vagy nyitott „árlejtéssel” zajlott, a korszakban középítkezések esetén általánosan elterjedt eljárás szerint, a szaklapok hetente külön rovatban adtak hírt az országszerte kiírt tenderekről. Az árazott költségvetésben meghatározott összeghez képest – zárt eljárás esetén levélben, nyílt eljárásban tárgyalás során – engedmény tételével versenyeztek a kivitelezők.

Eseteinkben a kivitelezést a városok által felállított építési bizottságok felügyelték, a műszaki ellenőrzést – a mai gyakorlathoz nagyon hasonló módon – egy-egy városi mérnök végezte. Az épületek elkészültekor a „vegyesbizottság” részvételével zajlott le az igen szigorú és minden részletre kiterjedő átadás-átvétel, a hibák javítása után a katonaság megszállta az épületet. Az eljárás kiemelten fontos része volt a standardizált⁴⁵ helyiségkimutatás⁴⁶ felvétele, ez szolgált alapjául a városoknak fizetendő bérleti díj számításához és a laktanya besorolásához, így nem meglepő, hogy rendszeresen felülvizsgálták.

Az átadott laktanyák térhasználatát a mindenkori szolgálati szabályzat határozta meg, az évek múlásával szükségessé váló átalakítási rajzokat, közműterveket az eredeti „tervvázlatok”⁴⁷ segítségével készítették.⁴⁸ Az üzemeltetés során a mindennapos javítások a katonaságra hárultak, a karbantartás a bérbeadó törvényhatóságot terhelte, ettől a kötelezettségtől azonban több város is szívesen megszabadult volna.⁴⁹

⁴³ HL VII.244. (Az érintett települések anyagában.)

⁴⁴ A minisztériumi beleegyezés megszerzése nemegyszer éveket vett igénybe, mint Esztergom és Kolozsvár esetében. *Vállalkozók Lapja*, 11. (1890) 7. sz. 2. o.; HL VII.244. 136. d. Kolozsvár.

⁴⁵ Utasítás a közös hadsereg (haditengerészet) és honvédség beszállásolásáról szóló 1879-ik évi XXXVI. törvénycikk végrehajtása tárgyában. I. melléklet szerint. *RK*, 5. (1879) 20. sz. XIII. o.

⁴⁶ A nyomtatványokra készült dokumentumok jellemző címei: Ubications Uebersicht, Verlagzeichnis über die Belag und Ubications Übersichten, Belags- und Ubications Übersichten, Férhely kimutatás, Kimutatás a férőhely és helyiségnézet alapján fizetendő törvény és bérlakás-szerű, valamint egyezség szerint fizetendő díjakról.

⁴⁷ A folyamatos használat miatt ezekből jellemzően számos másolati példány maradt fenn. A tolnai új lovassági laktanya esetében az 1892-es rajz folyamatos másolása és újrarajzolása 1936-ig végigkövethető, a kecskeméti régi huszárlaktanyánál 1935-ig, az aradi huszárlaktanyánál 1912-ig, a soproni tüzérlaktanyánál 1921-ig tapasztalhatók az eredeti tervek ilyen használatának nyomai. HL VII.244. 4., 114., 210., 256. d.

⁴⁸ Az átalakítási terveken jellemzően a K.u.K. Militär Bauabtheilung és a M. Kir. Államépítészeti Hivatal szerepel.

⁴⁹ Például Rózsashegy és Kiskunfélegyháza. HL VII.244. 133. d. Kiskunfélegyháza, 270. d. Rózsashegy.

Pályázatok

Építészeti pályázatra ebben a folyamatban természetesen az „építési tervezet” elkészülte után kerülhetett sor, ahogy a példák majd mutatják, elsősorban olyan helyszíneken, ahol szakemberhiány volt. A tervezők kezét az előírások nagyon megkötötték,⁵⁰ néhány esetben az építészeti szaklapokban közzétett pályázati kiírások szerint a minisztériumi előkészítésű „vonalrajz” már rendelkezésre állt.⁵¹ A dualizmus kori, legtöbbször meglehetősen hasonló laktanyákon végigtekintve felvethető, hogy esetleg típustervek is segítették a tervezői munkát, mint a megelőző időszakokban.⁵² A típusterveket őrző levéltári egységek korábbi,⁵³ vagy jellemzően két világháború közötti anyagot tartalmaznak,⁵⁴ mindösszesen két lap utal arra, hogy ilyenek a dualizmus időszakában is léteztek.⁵⁵ Az előírások⁵⁶ azonban annyira részletesek voltak, hogy közzétett alaprajzok nélkül is vezették a tervező kezét.⁵⁷ A telepítés tekintetében a beépítés módjáról – pavilon-rendszer esetén – épület-távolságokról és az alakulótér méreteiről is rendelkeztek. Az egyes épületek tekintetében nem csak minimális méreteket – személyenkénti alaprajzi terület és légköbméter, belmagasság, szélesség – adtak meg a különböző helyiségekhez, de rögzítették a helyiségkapcsolatok jellegét, a javasolt tájolást is. Sőt, az alapvető alaprajzi alakra és konfigurációra is erőteljes ajánlásokat fogalmaztak meg. Így nem feltétlenül típusterveknek, hanem a kötelező útmutatásnak köszönhetjük, hogy a korszakban épült laktanyák téglalap, vagy U alaprajzúak, oldalfolyosós, legfeljebb kéttraktusos rendszerben készültek úgy, hogy a jellemzően rizalitba helyezett lépcső mellé kerültek a klozetek. A katonaság részéről a szabályok betartatását, a műszaki előkészítést és a szakmai felügyeletet a Minisztérium munkatársai látták el. A számos laktanya létrehozásában névtelen tervezőként részt vevő építésszek a hadbiztonsági tisztviselőkar⁵⁸ mérnökei voltak,⁵⁹ akik a hadtesteknél, a Honvéd Építési Igazgatóságon és a Honvédelmi Minisztériumban – 1907-től önálló műszaki osztályon – dolgoztak.⁶⁰ A városok által finanszírozott munkákban a terv-

⁵⁰ Útmutatás, 1879.

⁵¹ A pályázati hirdetmények alapján Sopron (1884), Arad (1885), Esztergom (1888) és Rózsahegy (1899) esetében biztosan. *Vállalkozók Lapja*, 4. (1884) 51. sz. 7. o.; *Építési Ipar*, 8. (1885) 112. o.; *Vállalkozók Lapja*, 5. (1885) 11. sz. 2. o.; *Vállalkozók Lapja*, 8. (1888) 48. sz. 8. o.; *Építészeti Szemle*, 7. (1889) 206. o.

⁵² Korábbi típustervekről: *Komárik* 1978. 53. o.

⁵³ MNL OL T 18. No. 33/1–21 (1842); No. 21/1–18 (1842); MNL OL T 73 No. 292/1–8. (1855).

⁵⁴ HL VII.244. 293. d. Különféle katonai létesítmények típustervei.

⁵⁵ Istálló átnézeti és részlettervei, nyomtatott lapok a K.u.K. Technischen Militärkomitee kiadásában, 1912. Uo.

⁵⁶ Útmutatás, 1879.

⁵⁷ Mindeközben természetesen nem zárható ki a korabeli hadiépítészeti-szakirodalom ábráinak típusterv-jellegű használata sem. A kor építészeti tudását enciklopedikusan összegző *Handbuch der Architektur* és Franz Gruber példagyűjteményének néhány rajza mindenesetre szoros rokonságot mutat a magyar laktanyaépítészeti alkotásaival. *Richter* 1887.; *Gruber* 1880.

⁵⁸ A honvéd közigazgatás felépítéséről, a műszaki részleg kialakulásáról és személyzeti állományáról: *Mojzer* 1928a.; *Mojzer* 1928b.

⁵⁹ A mérnökkari tisztokról egyelőre keveset tudunk, annyi valószínűnek tűnik, hogy hadi szakirányú képzettségüket – magyar képzés híján – Bécsben szereztek. Szilágyi Ákos főhadnagy másodéves rajzai 1906-ból, a bécsi képzésről fenn is maradtak. A tervrajzok a szokványos építészeti megoldásokat mutatják. HL VII.244. 293. d. Különféle katonai létesítmények típus tervei. Az építészeti tisztviselők számára külön egyenruhát is rendszeresítettek. *Mojzer* 1928b. (színes tábla).

⁶⁰ *Mojzer* 1928c.; *Spáczay* 1970.

anyag alapján a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal szakemberei is részt vettek tervezőként és a „vegyesbizottságok” szakértő tagjaiként már a dualizmus időszaka alatt is.⁶¹

A törvényhatóságok részéről kétféle pályázat kiírására került sor, a szokványos építészeti tervpályázaton kívül – amikor a tervekkel versenyeztek az építészek – kiírtak árpályázatokat⁶² is, ekkor egyszerűen a tervezési díj megadásával versenyeztek egymással. Nyilvánvalóan a városok célja a legolcsóbb megoldás kiválasztása volt. A pályázatátás indoka a takarékoság mellett vélhetően a helyi szakemberek hiánya volt, de ahol ismerjük a tervezők nevét, ott⁶³ – jellemzően távoli, leggyakrabban fővárosi – építészekkel találkozunk.⁶⁴

Az építészek érdekképviseletét ellátó Magyar Mérnök- és Építészegylet az építészeti pályázatok kapcsán folyamatosan hallatta hangját, a laktanyák ügyében először 1882-ben kifogásolták, hogy Székesfehérvár és Szolnok túl rövid határidővel kért volna terveket.⁶⁵ 1893-ban a soproni gyalogsági kaszárnya árpályázata kapcsán pedig hosszasan kifejtették, hogy ilyen eljárással a minőség nem biztosítható, és ha közpénz elköltése a tét, akkor a megbízó nem választhat csak úgy kedvére tervezőt.⁶⁶ A szakársak többször követelték nyilvános tervezési pályázat kiírását,⁶⁷ felhívták a figyelmet az építészeti minőségre is: „Persze a katonáék azt mondják, hogy a kaszárnya, kaszárnya; ennél senki sem kíván építészetet. Pedig nem így van! Lehet a kaszárnyának is építészeti helyes, tetszetős modort adni a nélkül, hogy az többe kerülne, mint a szabók által épített otromba épületek.”⁶⁸ A nyílt versenyt nem csak a tervezésnél, de a kivitelezésnél is követelték,⁶⁹ mikor a közvetlen megbízások megszaporodtak, egyenesen panamát kiáltottak.⁷⁰ De hiábavaló volt a folyamatos tiltakozás, a laktanya építkezések számához képest a tervezési pályázatok aránya a korszakban nagyon alacsony maradt, de így is érdemes néhány példát alaposabban körüljárni.

Kiskunfélegyháza – 1887

Ahogy más városokban, Kiskunfélegyházán is gondot jelentett a katonák elszállásolása, így a városi tanács laktanya kialakítása mellett döntött; az előkészületek már 1874-ben megindultak, azonban a volt Kiskun Kerületi Székház átalakítását a kérdés megoldására a Honvédelmi Minisztérium 1882-ben elutasította.⁷¹ Az építési telek kiválasztása után 1887-ben építészeti pályázatot hirdettek új laktanya építésére, 200 forintos díjjal.

⁶¹ A Horthy-korszakban a körletparancsnokságok, majd az Államépítészeti Hivatal hatáskörébe kerültek a honvédelmi építési munkák. *Spáczay* 1979. 476. o.

⁶² Árpályázatot Arad, Csáktornya, Esztergom, Fehértemplom, Kecskemét, Marosvásárhely, Nagykanizsa, Rózsáhegy, Sopron, Székesfehérvár és Zombor írt ki.

⁶³ A fennmaradt tervek túlnyomó része szignó nélküli, a „terv”-sorozatot ugyan aláírta a „vegyes bizottság” minden tagja és a vállalkozó, de az építész nem feltétlenül.

⁶⁴ Gyulán még az egészen apró beruházások tervezéséhez is fővárosi tervezőket kellett megbízni; istálló – Weisz Zsigmond (1889), régi laktanya kisebb átalakítása – Macsegő Béla (1894), patkolókovács műhely – Haviár Lajos (1896). HL VII.244. 99. d. Gyula.

⁶⁵ *Építési Ipar*, 5. (1882) 41. o.

⁶⁶ *e. i.*: A soproni gyalogsági kaszárnya pályázata. *Építési Ipar*, 8. (1885) 12–13. o.

⁶⁷ *Építészeti Szemle*, 1. (1893) 342. o.; *Építési Ipar*, 12. (1889) 353. o.; *Építészeti Szemle*, 7. (1900) 67. o.

⁶⁸ *x*: A hivatalos építészeti tervezés. *Építészeti Szemle*, 5. (1898) 75–76. o.

⁶⁹ *Építészeti Szemle*, 8. (1901) 254. o.

⁷⁰ *Építészeti Szemle*, 9. (1902) 23–24. o.

⁷¹ *Urbán* 2005. 32. o.

A minisztériumi utasítások szerinti terv kidolgozásán túl költségvetést is kellett készíteni, a második díjat 150 forintra irányozták elő. A szokványos pályázati kiírásoktól eltérően a kivitelezésre is ajánlatot kellett adni, azzal a kikötéssel, hogy a város – ha úgy tartja jónak – a tervek felhasználásával tarthat versenytárgyalást is az építési munkákra, sőt leszögezték, hogy ha a pályadíj nyertese lesz a kivitelező, akkor a díjat a vállalás összegbe számítják be.⁷² A beérkezett tervek egyike sem nyerte el a Minisztérium tetszését, azonban a „Honvéd” jeliségű munka szerzője jelentkezett, hogy a kifogásokat figyelembe véve elkészítette a módosításokat, a dokumentációt elküldték a városba, 120-140 000 forintos költségelőiránnyal.⁷³

A terveket Fliegauf Károly⁷⁴ és Léderer Gusztáv⁷⁵ fővárosi műépítészek készítették,⁷⁶ de a Minisztérium és az Államépítészeti Hivatal is komoly változtatásokat kért, utóbbi pusztán vázlatnak minősítette a dokumentációt.⁷⁷ Így a tervezőkkel elégedetlen városi Laktanyaépítési Bizottság elnöke, Zámbo Géza polgármester felkérte – a szintén 48-as függetlenségi párthoz tartozó, a város érdekében vele hatékonyan együttműködő⁷⁸ – Holló Lajos képviselőt, hogy a fővárosban gyakran járva „egy megbízható tervezőt” keressen.⁷⁹ Léderer később több alkalommal próbálta követelni tervezési díját, leveleiben utalt rá, hogy az ő munkáját folytatták mások, perrel is fenyegetőzött,⁸⁰ de a tervek átdolgozását a város a budapesti Gregersen G. és Fiai cégtől⁸¹ megrendelte, kérve, hogy lehetőség szerint az épület legyen minél olcsóbb.⁸² Több módosítás után végül a Minisztérium jóvá is hagyta az építkezést,⁸³ és 1889. június 16-i határidővel zárt ajánlati versenytárgyalást hirdetett.⁸⁴ Még abban az évben el is kezdődött a kivitelezés az úgynevezett Solymosy-féle telken, a vasútvonal mellett, a Vásár utcán.⁸⁵ A kőművesmunkákat a Jiraszek Nándor és Krausz Lipót társas vállalkozás végezte, az asztalos a szegedi Rainer Károly volt.⁸⁶ A helybéli Tóth Imre és Harmath László végezték az ácsmunkákat, Menczel Lajos és

⁷² *Vállalkozók Lapja*, 18. (1887) 31. sz. 8. o.

⁷³ *Vállalkozók Lapja*, 9. (1888) 11. sz. 3. o.

⁷⁴ Fliegauf Károly (†1904) fővárosi építész, Budapesten kisebb építkezéseket ismerünk tőle, tervei szerint épült a temesvári főreáliskola, kivitelezésében készült a Budai Irgalmasrendi Kórház. *Ország Világ*, 23. (1903) 784. o.; *Budapesti Hírlap*, 11. (1904) 123. sz. 10. o.

⁷⁵ Léderer Gusztáv (1853–1915) fővárosi építész, legismertebb munkái a fővárosi Gutenberg tér 3. alatti sarokbérház, amit a Bálint&Jámbor építészpárossal tervezett és a mára már jelentősen átépített Deák Ferenc utca 10 alatti Kunz-üzletház. *Éber – Győző* 1935. 18. o. Nem azonos a fehérterrorral kapcsolatba hozott, az 1925-ös Kodelka-gyilkosság kapcsán elhíresült Léderer Gusztáv főhadnaggyal.

⁷⁶ A többi pályázó közül Kolár János neve ismert. MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Iratjegyzék.

⁷⁷ MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Laktanyaépítési Bizottság jegyzőkönyve I.

⁷⁸ *Bánki Horváth* 1999. 72. o.

⁷⁹ MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Laktanyaépítési Bizottság jegyzőkönyve I. Léderer később több alkalommal próbálta követelni tervezési díját, leveleiben utalt rá, hogy az ő munkáját folytatták mások.

⁸⁰ A levelezés érdekes momentum, hogy a tervező a Magyar Mérnök- és Építészegylet díjszabására hivatkozott. MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886.

⁸¹ A norvég származású Gregersen Guilbrand alapította 1865-ben, elsősorban vasút- és hidépítéssel foglalkozott. *Nyáry* 2017.

⁸² MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Laktanyaépítési Bizottság jegyzőkönyve I.

⁸³ Uo.

⁸⁴ A zárt ajánlati versenytárgyalás azt jelentette, hogy adott határidőre zárt borítékban kellett benyújtani az ajánlatokat és a kísérődokumentumokat. *Vállalkozók Lapja*, 10. (1889) 23. sz. 8. o.

⁸⁵ Ez a város első kikövezett útja volt, ma Kossuth Lajos utca. *Rosta* 1999. 240. o.

⁸⁶ Ajánlatot tettek még a szegedi Erdélyi Mihály építész, a fővárosi Wellisch Sándor és Gyula építészek, valamint a Gregersen és Fischer Építési Vállalat. MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Laktanyaépítési Bizottság jegyzőkönyve I.

Ede a bádogozást.⁸⁷ A helyszíni munkát az Államépítészeti Hivatal megbízásából, de Kiskunfélegyháza költségén Kolbenheyer Viktor építész és a város részéről Mihálovics Jenő mérnök felügyelte.⁸⁸ A tervek még kivitelezés közben is változtak, a mérnök szerint eredetileg az emeleti ablakok „szemet sértőleg” voltak elhelyezve, így ezeket a földszintiekhez igazították.⁸⁹ Az átadási eljárás következő év júliusában megkezdődött, majd a hibák javítása után augusztusban fejeződött be, a Minisztérium és Kiskunfélegyháza között 1889-ben megkötött szerződés értelmében a katonaság birtokba vette az épületet.⁹⁰ A költségek fedezésére a város 106 778 forint kölcsönt vett fel a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól, az építkezésre elszámolt végösszeg 82 776 forint volt,⁹¹ de a tervezési díjak, a kútfúrás és a két barakképület létesítése miatt a kölcsön nem volt elég. A polgármester kénytelen volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez fordulni, hivatkozva az 1879. évi XXXVII. törvénycikk 3. paragrafusára,⁹² meg is kapták a törvényhatóság 15 000 forintos kamatmentes hitelét.⁹³

A saroktelken lévő, kétszintes laktanyaépület puritán megjelenésű, a téglalburkolatot a főhomlokzaton csak a horizontális párkányok, az ablakáthidalókat kiemelő téglaszegmensívek és a nyílások vállmagasságánál kissé lejjebb helyezett téglasávok díszítették. A bejáratot is csak az áthidaló emelte ki, eredetileg nemzeti színűre festett,⁹⁴ a mainál mivesebb fa kapuja volt.⁹⁵ A kéttraktusos, eredetileg U alaprajzú épület⁹⁶ belső oldalán folyosó futott végig, az udvaron kétszintes, alul szegmensíves tornác alakult ki. A kapuát-hajtótól balra nyíló fölépcsőház falaira egyszerű, architektonikus stukkódíszítés készült. A telek hátulsó határára került a két falpilléres barakk és később a mosókonyha, oldalt kocsiszín volt. A Ferenc József, majd Horthy Miklós nevét viselő laktanya a XX. század végén már csak honvédségi közraktárként üzemelt, ma különféle bérlők használják.⁹⁷

A városon kívül 1895-ben elkészült a lóter Lantos István vállalkozó munkájaként, és pár év elteltével 1897-ben megépítették az átadási jegyzőkönyvben javasolt zuhanyfürdőt is, igaz, csak 1899-ben ért el hozzá a vízvezeték a fővárosi Zellerin cég munkájaként.⁹⁸ Kiskunfélegyháza esetében fennmaradt a város és a minisztérium közötti szerződés is, ami a karbantartás kérdéseit rögzítette 1893-ban; a nagyobb felújítások a városra hárultak, az üzemeltetéssel kapcsolatos kisebb munkák pedig a katonaságra.⁹⁹

Noha a tervezési folyamat nem zajlott egyszerűen, az építkezésnek sikeres lehetett a visszhangja; 1895-ben Péntek Farkas, a szintén laktanya építkezésre készülő Zilah polgármestere levélben érdeklődött a munka részleteiről és még a terveket is elkérte betekintésre. Zámbo Gyula kiskunfélegyházi polgármester a terveket hivatalosan ugyan nem

⁸⁷ HL VII.244. 133. d. Kiskunfélegyháza.

⁸⁸ MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Laktanyaépítési Bizottság jegyzőkönyve I–IV.

⁸⁹ MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886. Laktanyaépítési Bizottság jegyzőkönyve I.

⁹⁰ HL VII.244. 133. d. Kiskunfélegyháza; MNL BKML V.175.b.I. 1/888.

⁹¹ HL VII.244. 133. d. Kiskunfélegyháza.

⁹² MNL BKML V.171.b.III. 6/1889.

⁹³ *Urbán* 2005. 33. o.

⁹⁴ *Borovszky* 1911. 391. o.

⁹⁵ Ez 1891-ben Ujházi János asztalos terve szerint készült. MNL BKML V.175.b.I. 1/888.

⁹⁶ A rövid udvari szárnyakat már elbontották.

⁹⁷ *Rosta* 1999. 243. o.

⁹⁸ HL VII.244. 133. d. Kiskunfélegyháza.

⁹⁹ Uo.

adta át, de levélben részletesen tájékoztatta kollégáját.¹⁰⁰ Zilahon a főlegyházira meglehetősen emlékeztető formában és hasonló költséggel 1896-tól kezdték el építeni a honvéd gyalogsági laktanyát.¹⁰¹

Tolna – 1892

Tolna, hogy a beszállások terhétől megkímélje lakosságát, 1870-ben megvásárolta és laktanyává alakította az egykori ferences kolostor épületét a település központjában.¹⁰² A helyi hagyomány szerint a beköltözés után három hónappal a katonák felgyújtották az épületet,¹⁰³ hogy visszakerülhessenek a családokhoz, de 1875-ben helyreállították a károkat.¹⁰⁴

1880-ban a Honvédelmi Minisztérium további huszár egységek elhelyezéséről értesítette a megyét, a közgyűlés 1885-ben Szekszárd és Tolna közül utóbbit választotta helyszíneként.¹⁰⁵ 1888-ban a vármegye és a Honvédelmi Minisztérium képviselőiből felállt „vegyesbizottság” megegyezett a telekről, ami a település akkor beépített területének északi határán volt, továbbá lefektették az építendő épületek legfontosabb jellemzőit.¹⁰⁶ 1892-ben hirdették meg a tervezési pályázatot új laktanya tervezésére és egyben a régi átalakítására, melyen a díjazás mértékét – a szokásoktól eltérően – a bekerülési összeg $\frac{3}{4}$ százalékában állapították meg.¹⁰⁷ Az *Építészeti Szemle* hamarosan hírt adott a nyertesről: a tervezéssel Soukup Adolfot¹⁰⁸ bízták meg, aki 421 000 forintos költségvetést készített.¹⁰⁹ A pályatervek részbeni módosítására még 1892-ben sor került a telepítés tekintetében: „...a tisztai laképület is olyan elhelyezést nyert, hogy az Tolna község fő utcájának tengelyébe esik, mi szépészeti és építészeti szempontból mellőzhetetlen volt” – tájékoztatta az építész az alispánt és felhívta a figyelmet, hogy így még olcsóbban oldható meg a szükséges kisajátítás.¹¹⁰ A Minisztérium az ellenőrzésre beadott tervekben a következő változtatásokat kérte: kis fedett lovaglóliskola legyen a nagy helyett, külön tisztai lóistálló készüljön. A módosítások után sor kerülhetett az „árlejtésre”, melyre az ország távoli pontjairól is érkeztek vállalkozók,¹¹¹ végül a Jiraszek és Krausz vállalkozás nyert.¹¹² Az építési napló¹¹³ szerint különösebb probléma nélkül zajlott a kivitelezés, a helyszíni felügyeletet Benedicty József királyi mérnök látta el, de az építész is rend-

¹⁰⁰ MNL BKML V.175.b.I. 1354/1886.

¹⁰¹ *Építési Ipar*, 19. (1896) 231. o.

¹⁰² *Gál* 1992. 354. o.

¹⁰³ *Pécsy* 1896. 52. o.

¹⁰⁴ A későbbiekben régi laktanyának nevezett épület fiók-laktanyaként üzemelt, rendszeresen korszerűsítették. HL VII.244. 255. d. Tolna Régi lovassági laktanya.

¹⁰⁵ *Lajtai* 1994. 6. o.

¹⁰⁶ Ezek a megadott jellemzők a szerkezeti és alaprajzi kialakításra a szakásosnál részletesebben kitértek, például „Fernstergesinde aus Bruchstein”, „Gänge mit Wölbung”, „nicht mehr als zwei Rheien Wohnlokationen”. HL VII.244. 255. d. Tolna.

¹⁰⁷ *Építési Ipar*, 15. (1892) 159. o.

¹⁰⁸ Soukup Adolf: kassai építész, városi mérnök. Czímár, 1895. 10. o.

¹⁰⁹ *Építészeti Szemle*, 1. (1892) 98. o.

¹¹⁰ MNL TML V.780.c 375/a. d.

¹¹¹ A négy fővárosi vállalkozás mellett például Párkányból, Nagykanizsáról is, ami arra utal, hogy az építkezés volumene országos szinten is jelentős volt. MNL TML V.780.c 375/a. d.

¹¹² *Tolnavármegye*, 1. (1892) 48. sz. 7. o.

¹¹³ MNL TML V.780.c 375/a. d.

szeresen megfordult a helyszínen, még arra is gondja volt, hogy a bokréta-ünnep előtt figyelmeztesse az alispánt a kivételesen jól dolgozó munkások ilyenkor szokásos megjutalmazására,¹¹⁴ a finanszírozás alapja egyébként egy 518 000 forintos kölcsön volt.¹¹⁵ A berendezés 1894-ben elkészült,¹¹⁶ az átadásra így – a tervezett ütemezés szerint¹¹⁷ – az év júliusában sor kerülhetett, a „vegyesbizottság” utána a Fehérlő vendéglőben ünnepelt.¹¹⁸ Az alispáni beszámoló szerint a laktanya „kétségkívül egyikéül tekinthető az ország legizlésebb és legczélszerűbb berendezésű laktanya-telepeinek”.¹¹⁹

A település északi határában álló telken az épületeket szimmetrikus rendben, pavilonos rendszerben telepítették. Középtengelyben a város felé természetesen a főépület volt a tiszti lakhelyekkel, ettől balra a fedett lovarda, jobbra az altiszti épület kapott helyet. A markotányos-, konyha- és legénységi épületek sávja mögött volt a négy nagyobb istálló – külön a tisztek lovainak –, körülvéve az alakulóteret. A telek hátsó oldalán voltak a gyanús lovak istállói, a trágya- és szeméttárolók és tűzbiztonsági okokból elkülönítve a patkolókovács-műhely. A beépített telektől északra lévő földeket gyakorlóterként (Exercierplatz) használták, az elemi lőtér (Elementar Schiessplatz) a várostól északkeletre, messzebb helyezkedett el. Az együttest az Öreg-Dunára helyezett úszóiskola egészítette ki,¹²⁰ amivel valóban egy ideális laktanya-együttes alakult ki.

A pavilonos rendszerben elhelyezett épületek közül természetesen a középtengelyben lévő tiszti épület volt a legdíszesebb. A téglaburkolatú homlokzat sarkai és a rizalitok armírozást kaptak, a szintválasztó párkányra ablakkötényükkel csatlakoztak a szemöldökpárkányos ablakok. A robosztusabb földszinten a nyílások kereteiben gyémántkváderek jelennek meg, a rizalitokat dekoratív oromzatok koronázzák. Az alárendeltebb épületeken ugyanezek az elemek jelennek meg visszafogottabb kialakítással. A fedett lovarda falpilléres szerkezettel és fém rácsostartós tetővel készült, a maga korában igen korszerű megoldással.¹²¹ Hasonlóan újszerű volt, hogy tözegrendszerű úrszékeket alkalmaztak,¹²² a hagyományos falazott szerkezetek mellett a lovardák porosz-süveg födémét öntöttvas oszlopok tartották.

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy Soukup Adolf szerepe mennyi lehetett a tervezésben. A laktanya iratanyagában fennmaradt 1889-es – így még bizonyosan a tervpályázat előtti – és 1894-es „vonalrajz” sorozatot Soukup ellátta pecsétjével, a terveken feliratként a KuK Militár Bauabteilung Budapest szerepel.¹²³ Mindez arra utal, hogy ebben az esetben ezen rajzok felhasználásával a funkcionális sémát a Minisztérium építési osztálya határozta meg. Az építészeti megformálás azonban minden bizonnyal Soukup Adolf

¹¹⁴ *Lajtai* 1994. 92. o.

¹¹⁵ *Tolnamegyei Közlöny*, 17. (1892) 42. sz. 4. o.

¹¹⁶ *Pesti Napló*, 42. (1894) 55. sz. 10. o.

¹¹⁷ MNL TML V.780.c 375/a. d.

¹¹⁸ *Tolnavármegye*, 2. (1894) 31. sz. 3. o.; HL VII.244. 255. d. Tolna.

¹¹⁹ Az elkövetkező évtizedekben nem is kellett jelentős átalakítást végezni. Funkcionálisan új elemként 1927-ben falkatelep épület készült, nagyobb átalakítások csak a XX. század második felében történtek. HL VII.244. 256. d. Tolna. Új lovassági laktanya.

¹²⁰ HL I.G I h 671/28. Situations-Plan von Tolna.

¹²¹ A komplexum kibővített tiszti főépülete ma gimnáziumként, nyugati legénységi épülete könyvtárként, lovardája közösségi házként és tornateremként működik. Az eredeti pavilonos beépítés déli elemei jó állapotban, felújítva állnak.

¹²² *Tolnavármegye*, 19. (1894) 35. sz. 2. o.

¹²³ HL VII.244. 255. d. Tolna.

munkája. Nevével a laktanya építkezések kapcsán többször találkozhatunk, az *Építészeti Szemle* „Kassán lakó katonai mérnök ás laktanya tervezetek fabrikánsa”-ként emlegeti,¹²⁴ a tolnai laktanya tervein látható pecsétjén „mérnök – laktanya építési tervező”-ként határozta meg magát, mondhatjuk, hogy az épülettípus specialistája volt. Tervei szerint épült a tolnain kívül az eszéki utászlaktanya,¹²⁵ az ungvári kaszánya¹²⁶ a nyíregyházi¹²⁷ és szabadkai huszárlaktanyák¹²⁸ 1893-ban a katonai laktanyák létesítésében végzett kiváló munkájáért megkapta a Ferenc József Rend lovagkeresztjét.¹²⁹ Kassán a város tisztikarában főmérnökként dolgozott¹³⁰ és természetesen tagja volt a Magyar Mérnök és Építészegyletnek.¹³¹ A tolnai laktanya esetében önálló építési tevékenységének tekinthetjük a szerkezeti- és homlokzatalakítást, utóbbit a nyíregyházi huszárlaktanyával mutatott szoros formai rokonsága miatt is, az alaprajzi konfiguráció azonban a minisztériumi „vonalrajz” követése alapján készült.¹³²

Rózsahegy – 1899

Rózsahegy egy honvéd zászlóalj elhelyezésére szolgáló laktanya tervezésére¹³³ 1899-ben „árpályázatot” írt ki, oly módon, hogy a „térzsükséglet, vázrajz és a térkiszámításra vonatkozó kimutatásokat” a jelentkezők rendelkezésére bocsátották csekély másolási díj fejében. Építési tervek készítésére és költségvetés készítésére kerestek vállalkozó mérnököket, akiknek csak az ár megadásával kellett pályáznuk, a nagyközség terveket nem kért, de 500 forintnyi pályadíjat tűzött ki.¹³⁴ Az eljárás – mint az ilyesfajta pályázatok esetében máskor is – heves elégedetlenséget váltott ki az építészek körében, a Magyar Mérnök és Építészegylet Mű- és Középítési Szakosztályának ülésén Sándy Gyula emelt szót, a vitát az elnöklő Czigler Győző keserűen avval zárta, hogy „az építető csalódik, ha azt hiszi, ha az utolsó (legalacsonyabb árat ígérő) pályázó valóban a legolcsóbb.”¹³⁵

A terveket a fióklaktanya építéséhez Stark Mór¹³⁶ készítette, és ebben az esetben szerencsésen rendelkezésre áll a két tervsorozaton kívül a tervbírálat jegyzőkönyve is.¹³⁷ A diszpozíció és szükséges további telek-kisajátítások tárgyalása után a résztvevők a terveket tekintették át igen részletesen, épületenként. Kérték az „általános terv”-től való eltérést a lépcső méretében, az „általános symmetriára”, tehát esztétikai indokra hivatkozva.

¹²⁴ *Építészeti Szemle*, 8. (1900) 122. o.; *Vállalkozók Lapja*, 29. (1900) 1. sz. 31. o.

¹²⁵ *Építészeti Szemle*, 8. (1900) 122. o.

¹²⁶ *Vállalkozók Lapja*, 22. (1901) 4. sz. 2. o.

¹²⁷ *Építészeti Szemle*, 9. (1901) 110. o.

¹²⁸ *Építési Ipar*, 20. (1897) 277. o.; *Vállalkozók Lapja*, 21. (1900) 12. sz. 12. o.

¹²⁹ Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek, 1893. 03. 22. In: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867–1944. Magyar Országos Levéltár, Arcanum, Budapest, 2011. CD-ROM.

¹³⁰ *Borovszky* 1896. 97. o.

¹³¹ *Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye*, 27. (1894) 449. o.; *Építési Ipar*, 15. (1892) 321. o.

¹³² Az építészeti pályázatokkal érintett objektumok közül kolozsvári Ferenc József laktanya legénységi épülete, és a kecskeméti huszárlaktanya rokonítható hozzá.

¹³³ A honvédség elhelyezésére szolgáló korábbi épület más célú hasznosítását a város már 1898-ban igyekezett megoldani. *Felvidéki Ujság*, 5. (1898) 2. sz. 3. o.

¹³⁴ *Építészeti Szemle*, 7. (1899) 130. o.

¹³⁵ *Építési Ipar*, 12. (1899) 353. o.

¹³⁶ Stark Mór: liptószentmiklósi építőmester, a Magyar Mérnök- és Építészegylet tagja volt. *Jekelfalussy* 1892. 883. o.

¹³⁷ HL VII.244. 270. d. Rózsahegy.

Alaposan átnézték a közlekedési rendszert, a menekülési útvonalakat és helyenként más térkapcsolatot, szélesebb nyílást és folyosót kértek. Funkcionális átrendezést javasoltak a raktár- és szálláshelyégeknél, az épületszerkezeti megoldások közül a zuhanyét kifogásolták,¹³⁸ a kért változtatásokat az építőmester végre is hajtotta.¹³⁹ 1900 tavaszán József főherceg – mint a honvédség főfelügyelője – felvidéki szemlekorútján Rózsahegyét is meglátogatta, és a telek megtekintése után a 240 000 forintos költségű építkezés megkezdését sürgette.¹⁴⁰ Az építkezést a homokszállító fuvarosok halálos balesete ugyan beárnyékolta,¹⁴¹ de 1901-ben sor került az átadásra.

Az átadás-átvételi jegyzőkönyv a szokásosnál hosszabb bevezetővel indul: „A műszaki kivitelre nézve felemlítetük, hogy az épület és annak egyes részei, a mennyiben az kész épületnél megállapítható jó anyaghasználat mellett nem csak kellő szakszerűséggel készültek találatnak, hanem a szilárdság és célirányossággal a külső és belső csint, valamint tetszetősséget is egyesítve, a bizottság egy kitűnő műveletet lát átvehetni, mely a műszaki vezetésnek nem különben a vállalkozó munkájának elismerésre méltó kifogástalanságáról árulkodik. A helyi vegyes bizottság különös kellemes kötelességének ismeri kiemelni, hogy sok részben a kötelezettséget túlhaladó befektetésre való készség által Rózsahegy nagyközség közönsége – a honvédség intézménye iránti hazafias jó indulatának és lelkesedésének fényes bizonyítékát szolgáltatva... A bizottság kiemelendőnek tartja, hogy különösen a Tisztikak épület oly csinnak lőn felépítve, hogy az I-ső osztályú laktanyákra néző követelményeknek minden tekintetben megfelel.”¹⁴² Mindezek után a javítandó tételek listájában hosszasan és részletesen sorolták az elvégzendő pótmunkákat. Az eset érdekessége, hogy Rózsahegy már az átadásakor jelezte, hogy szokásostól eltérően képzelettel a fenntartás finanszírozását és további építkezésre is vállalkozott. A község felajánlotta, hogy a laktanyaért kapott bér 8%-át visszafizeti a Kincstárnak, hogy a karbantartás alól mentesüljön – csak a fedélszék-javítást és a pöce-tisztítást vállalták volna –, ezt úgy képzelték, hogy a bérlet 25 éve után elszámolva a költségeket, esetleg még visszakapnának az évi 8%-ból. A hadgyakorlatok alatti beszállásolástól pedig egy 200 fős fűthető barakk építésével szerettek volna mentesülni és már 1901 őszére átadták volna.¹⁴³

A rózsahegy-i József királyi herceg gyalogsági laktanya központi épülete – az eddig bemutatottaktól eltérően – egy kétszintes, hosszan elnyúló legénységi épület volt, két oldalán az altiszt- és tiszt-pavilonnal. A szállásépületek mögötti telek nagy része alakulótérként szolgált, a kerítés mentén álltak a raktárak és a kocsiszín. A „felcserélt” telepítés eredményeként a három épület hasonlóan reprezentatív, a tiszt-épületeknél ezt az armírozás és a gazdagabb nyíláskeretezés, a legénységénél a rizalitok és a középtengely hangsúlyozása jelentette a méret mellett.

¹³⁸ HL VII.244. 270. d. Rózsahegy.

¹³⁹ Az új tervsorozat érdekes módon már szignó nélküli.

¹⁴⁰ *Magyar Nemzet*, 11. (1900) 147. sz. 8. o.

¹⁴¹ *Magyar Nemzet*, 12. (1901) 143. sz. 6. o.

¹⁴² HL VII.244. 270. d. Rózsahegy.

¹⁴³ Uo.

1911-ben elkészült az elemi lőtér,¹⁴⁴ 1912-ben még korszerűsítették az árnyékszékeket, a trianoni békeszerződés után Stefanikove kasarny néven használták tovább az együttest laktanyaként,¹⁴⁵ ma már nem áll.

Összegzés

A rövid esettanulmányokban is bemutatott körülmények közepette – amikor a szigorú előírások és folyamatos minisztériumi kontroll mellett az építetők elemi érdeke volt a költségcsökkentés, amit a tervezéstől a kivitelezésen át az üzemeltetésig igyekeztek érvényesíteni –, mégis határozott reprezentativitást mutatnak a laktanyák. A kecskeméti Rudolf-laktanya,¹⁴⁶ a szombathelyi¹⁴⁷ és horvátverőcei¹⁴⁸ huszárlaktanya mellett, melyeket nagynevű építészek terveztek, a többi is a városok büszkesége volt, amit mi sem bizonyít jobban, mint a korabeli, laktanyákat ábrázoló képeslapok tömege. A sokszor falusias karakterű kisvárosokban már méretükkel is erőt sugároztak a laktanyák, építészeti kialakításuk – noha a korabeli fővárosi épületekhez képest ma puritánnak tűnnek – reprezentatív volt.

Miközben a kiegyezéstől az első világháborúig tartó időszakban a magyar építészet stílustörténete a stílus-tiszta historizmustól a stíluskeverő historizmuson keresztül a századfordulós mozgalomig ível, a laktanya építkezések formálása nyugodtabb és bizonyos értelemben letisztultabb világot mutat. Tömegformájuk jellegzetesen egyszerű, csak rizalitok és az ezeket követő nyugodt tetőformák adnak némi tagolást, miközben a késő historizmus időszakától kezdve az első világháborúig a polgári építészetben bontott tetőformákat, gazdagon megformált tetőfelépítményeket látunk. A laktanyák homlokzatain díszítést csak az architektonikus elemek adnak; jellegzetesek a magyar építészetben a klasszicizmus óta elterjedt szemöldökpárkányos ablakkeretezések és a historizáló sarokarmirozás. Utóbbi az az elem, mely korábbi történeti-formai szerepét – a védelem, erősség kifejezését – a laktanya építészetben megtartja, miközben a polgári építészetben jelentését veszített, pusztán formai elemként tűnik fel. A nyílások ritmusa egyenletes, az axisok általában egyformák. A homlokzatokat tagoló párkányok a kaszárnyákon egyszerűek, a téglahomlokzatokon kifejezetten absztraháltak, ornamentális fríz, figurális díszítés nem fordul elő. Az épületek középtengelyét alkalmanként tömör attika – ahol az épület neve, esetleg címer kaphatott helyet – vagy kisebb oromzat emeli ki, a változó stílustrendekhez köthető díszítmények hiányoznak. Áttekintve az emlékeket, azt látjuk, hogy a stílus-divatok követése helyett a laktanyák az antik alaktanra épülő, jellegében neoreneszánsz historizálás puritán vonalát követik, mellyel a korszak építészeti formavilágának lakonikus összességét adják.

¹⁴⁴ *Pesti Napló*, 60. (1912) 64. sz. 21. o.

¹⁴⁵ A valka.cz adatbázisa szerint. <https://forum.valka.cz/topic/view/191314/Ruzomberok-Stefanikove-kasarny-1900-1933> (A letöltés időpontja: 2018. május 23.)

¹⁴⁶ Pártos Gyula, Lechner Jenő. *Simon* 1985.

¹⁴⁷ Hauszmann Alajos, majd Pártos Gyula. *Vállalkozók Lapja*, 18. (1897) 10. sz. 6. o.

¹⁴⁸ Alpár Ignác. *Merényi* 1955. 258. o.

Honvédtisztviselők 1896-ban. Balról az első egy építész tisztviselő¹⁴⁹

¹⁴⁹ Forrás: Berke 1928. 133. o.

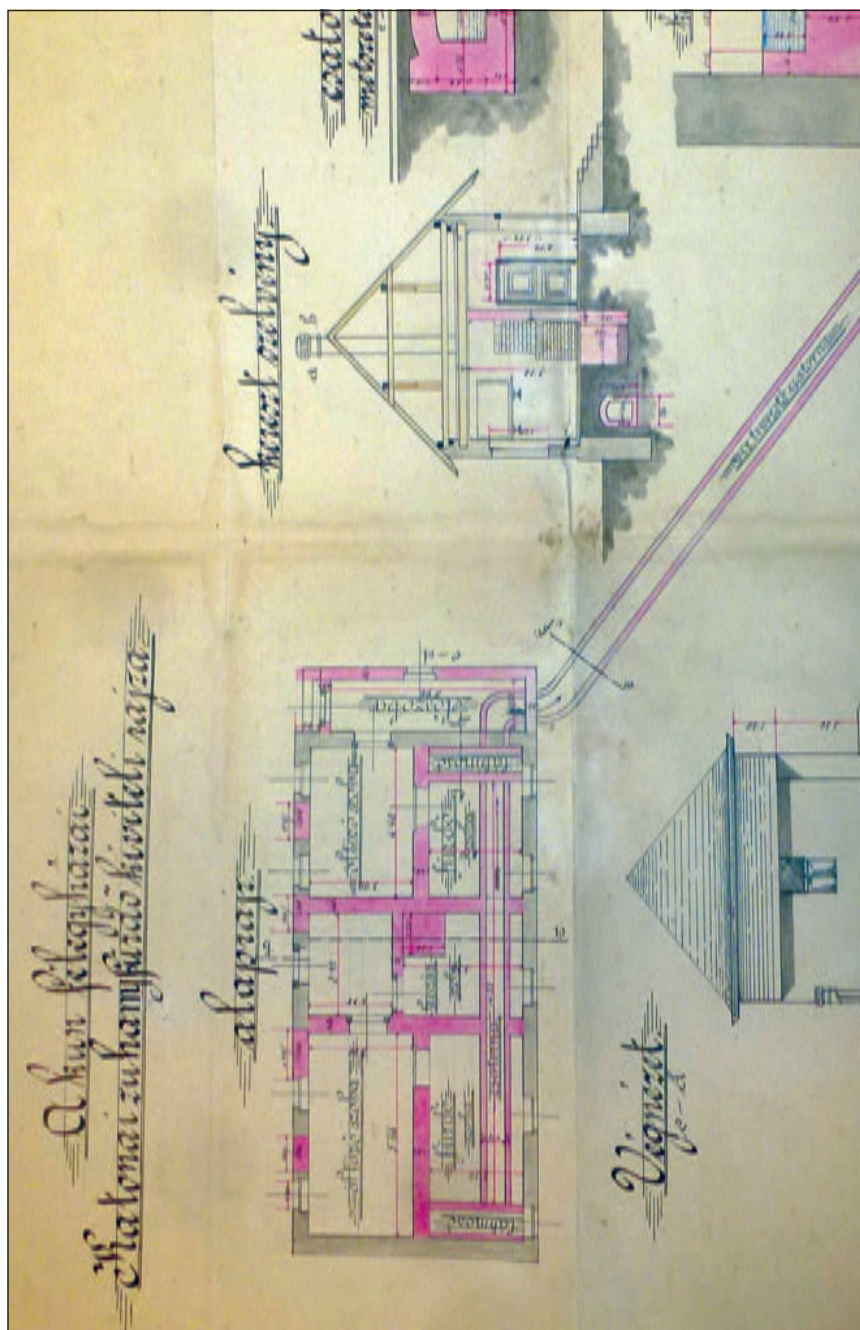
A kiskunfélegyházi laktanya régi képeslapon a XX. század elejéről¹⁵⁰

A kiskunfélegyházi laktanya egy 1912-es képeslapon¹⁵¹

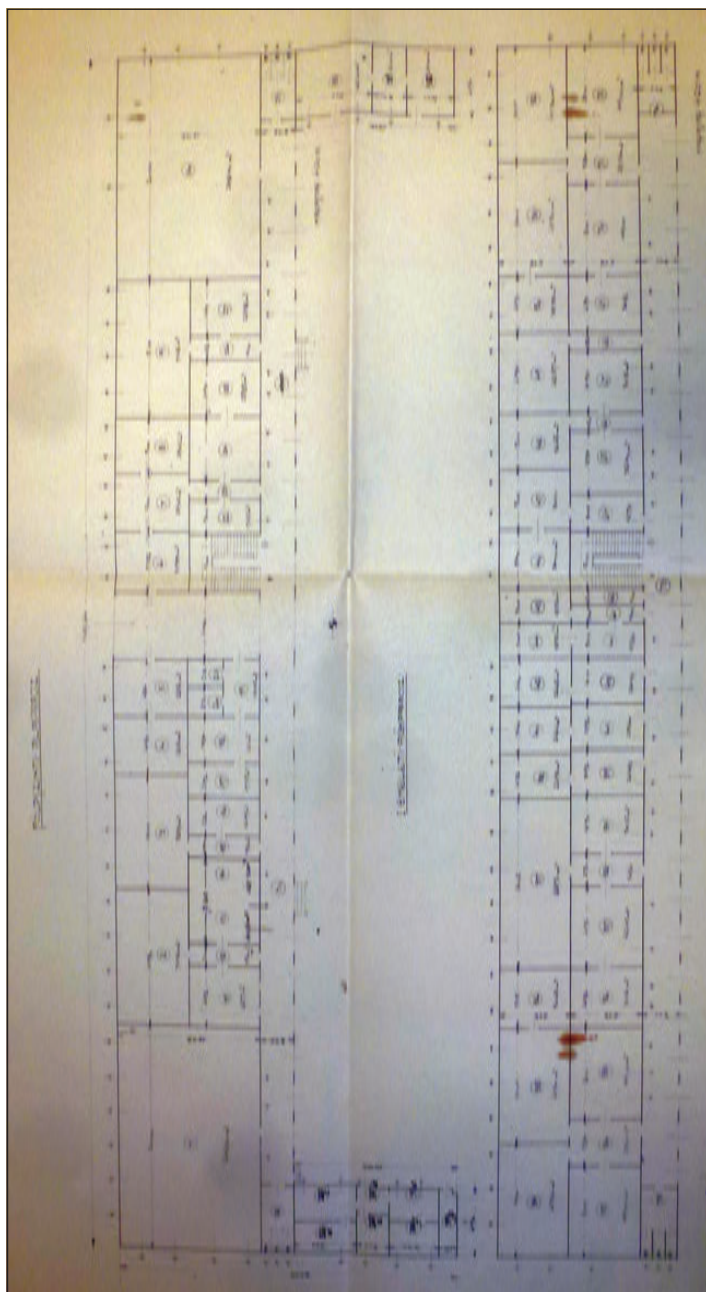
¹⁵⁰ Forrás: Zempléni Múzeum, képeslapok, leltári száma: 0 150 668.

¹⁵¹ Forrás: Zempléni Múzeum, képeslapok leltári száma: 0 150 667.

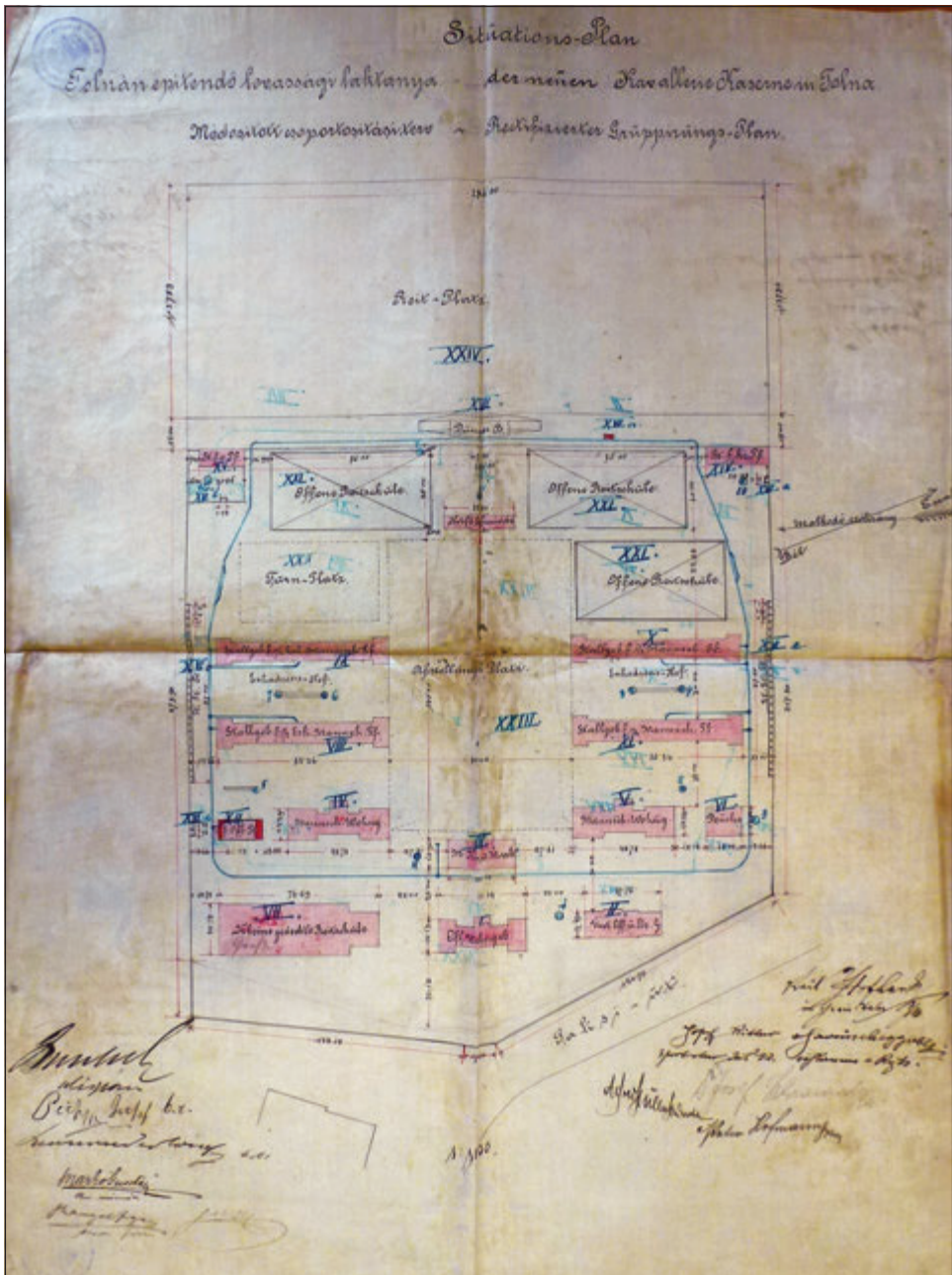
A kiskunfélegyházi laktanya zuhanyfürdőjének kiviteli terve, 1897¹⁵²

¹⁵² Forrás: HM HIM HL VII.244. 133. doboz: Kiskunfélegyháza.

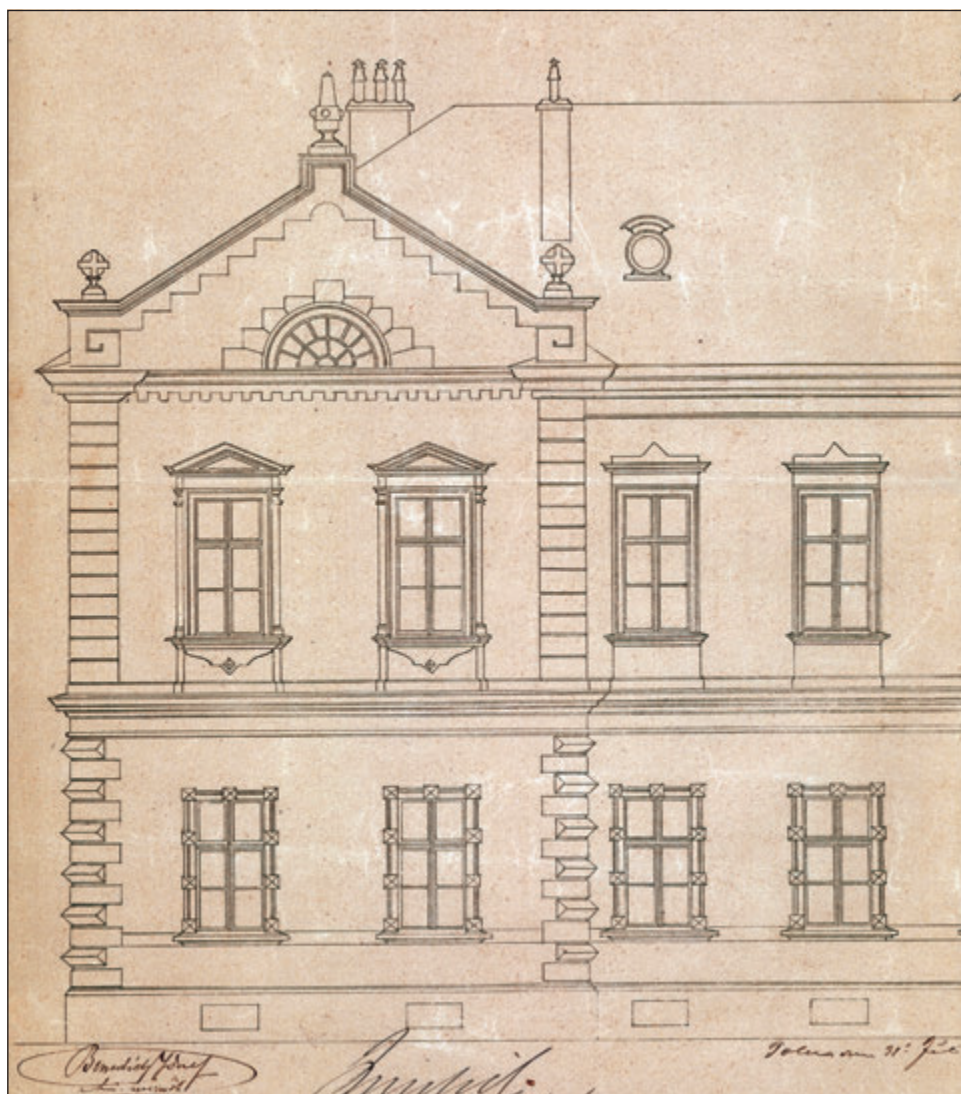
A kiskunfélegyházi laktanya főépületének egyik 1927-es átalakítási terve vonalrajz formában¹⁵³

¹⁵³ Forrás: HM HIM HL VII.244. 133. doboz: Kiskunfélegyháza.

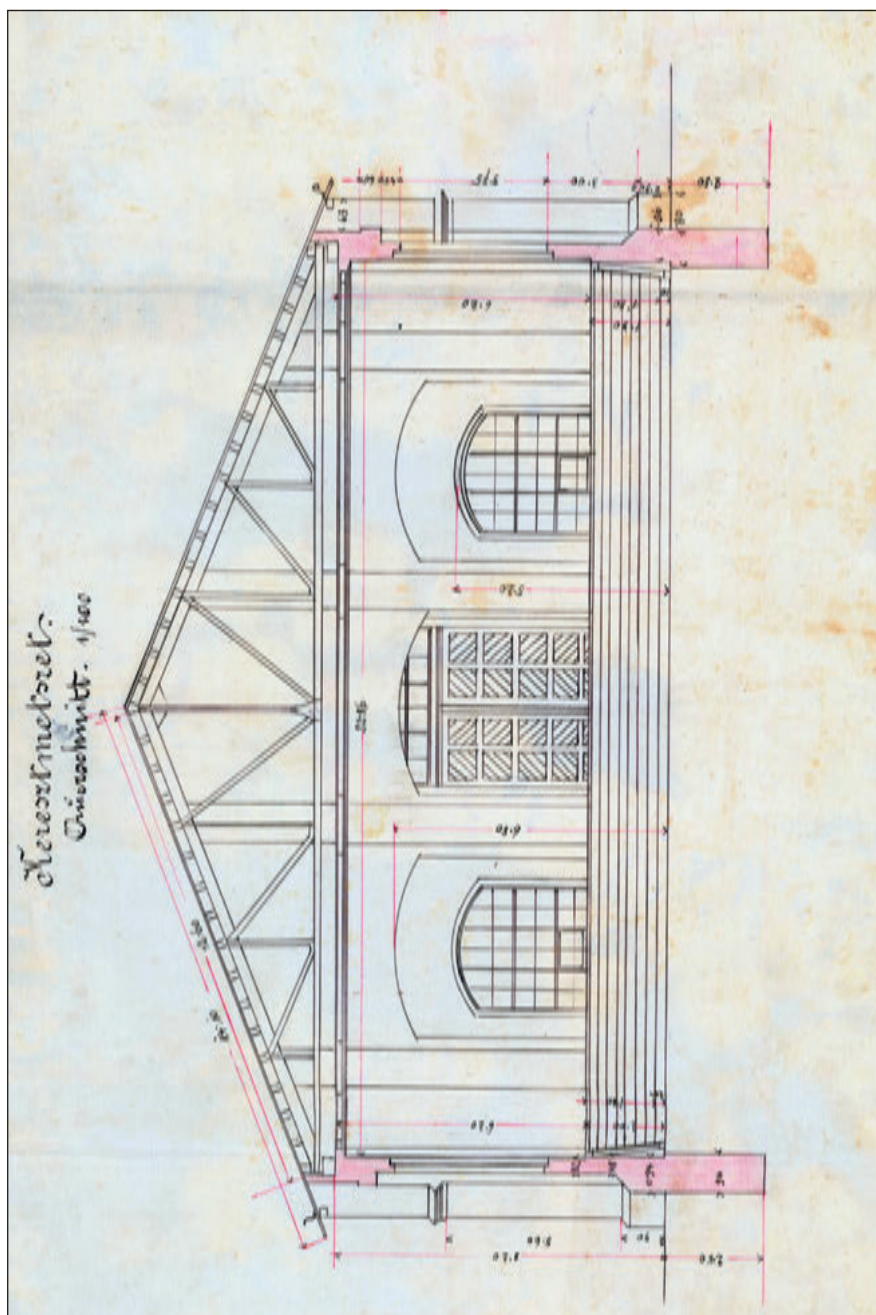
A tolnai lovassági laktanya módosított telepítési terve, 1892¹⁵⁴

¹⁵⁴ Forrás: HM HIM HL VII.244. 256. doboz: Tolna. Új lovassági laktanya.

A tolnai lovassági laktanya tisztí épületének homlokzatrészlete, 1892¹⁵⁵

¹⁵⁵ Forrás: HM HIM HL VII.244. 256. doboz: Tolna. Új lovassági laktanya.

A tolnai nagy fedett lovaglőiskola metszete, 1892¹⁵⁶

¹⁵⁶ Forrás: HM HIM HL VII.244. 256. doboz: Tolna. Új lovassági laktanya.

A tolnai lovassági laktanya 1933-ban¹⁵⁷

A rózsáhegyi laktanya egy 1913-as képeslapon¹⁵⁸

¹⁵⁷ Forrás: Zempléni Múzeum, képeslapok, leltári száma: 0 196 434.

¹⁵⁸ Forrás: Zempléni Múzeum, képeslapok leltári száma: 0 174 602.

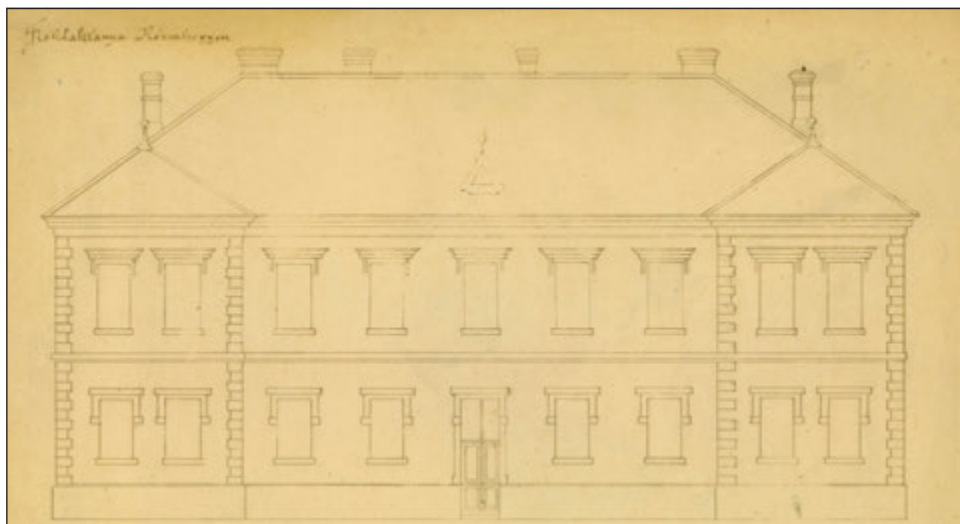
A rózsashegyi laktanya egy régi képeslapon a XX. század elejéről¹⁵⁹

A rózsashegyi laktanya udvarának egyik 1945 előtt készült fényképe¹⁶⁰

¹⁵⁹ Magántulajdonban.

¹⁶⁰ Uo.

A rózsahégyi tiszti- altiszti pavilon homlokzata¹⁶¹

A rózsahégyi tiszti- altiszti pavilon homlokzata, keresztmetszet¹⁶²

¹⁶¹ Forrás: HM HIM HL VII.244. 270. doboz: Rózsahégy.

¹⁶² Forrás: uo.

BIBLIOGRÁFIA

- Anleitung* 1879. *Anleitung für die Anlage von neu zu erbauenden Casernen.* Wien, 1879.
- Balla* 2000. *Balla Tibor: A magyar királyi honvéd lovasság 1868–1914.* Budapest, 2000.
- Balla* 2014. *Balla Tibor: A militarista birodalom mítosza. – Az osztrák-magyar haderő az első világháború előestéjén. Hadtörténelmi Közlemények, 127. (2014) 3. sz. 628–645. o.*
- Bánki Horváth* 1999. *Bánki Horváth Mihály: A századforduló.* In: Kiskunfélegyháza helyismereti könyve. Szerk. *Bánkiné Molnár Erzsébet.* Kiskunfélegyháza, 1999. 70–73. o.
- Berkó* 1928. *Berkó István: A honvédség elhelyezése. A magyar királyi honvédség története 1868–1918.* Szerk. *Berkó István.* Budapest, 1928. 215–220. o.
- Borovszky* 1896. *Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye és Kassa.* Szerk. *Borovszky Samu.* Budapest, 1896.
- Borovszky* 1911. *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegye. II. k.* Szerk. *Borovszky Samu.* Budapest, 1911.
- Czintár 1895. *Kassai Kalauz czintár.* Kassa, 1895.
- Csendes* 1975. *Csendes László: Az I. katonai felméréshez készült országleírás katonaföldrajzi és történelmi forrásértéke. Hadtörténelmi Közlemények, 12. (1975) 2. sz. 349–371. o.*
- Diószegi* 1988. *Diószegi István: A véderő problémái a közös minisztertanács előtt 1883–1895. Hadtörténelmi Közlemények, 88. (1988) 2. sz. 295–335. o.*
- Éber – Győző* 1935. *Művészeti Lexikon. II. k.* Szerk. *Éber László – Győző Andor.* Budapest, 1935.
- Furttentbach* 1635. *Furttentbach, Joseph: Architectura universalis.* Ulm, 1635.
- Gál* 1992. *Gál Zsuzsanna: Tolna a polgári korszakban 1867–1918.* In: Tolna mezőváros monográfiája. Szerk. *Glósz József, V. Kápolnás Mária.* Tolna, 1992. 339–406. o.
- Gruber* 1880. *Gruber, Franz: Beispiele für die Anlagen von Kasernen, Marodenhäusern und Truppenspitäler.* Wien, 1880.
- H. Németh* 2009. *H. Németh István: A beszállásolások rendszere és hatásai a XVI–XVII. századi Magyar Királyság szabad királyi városaiban. Hadtörténelmi Közlemények, 122. (2009) 2. sz. 281–320. o.*
- Hajdu* 2003. *Hajdu Tibor: A hadkötelezettség és a haza védelmének eszménye a soknemzetiségű Monarchiában. Hadtörténelmi Közlemények, 116. (2003) 1. sz. 32–45. o.*

- Jekelfalussy* 1892. Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke. Szerk. *Jekelfalussy József*. Budapest, 1892.
- Jankó* 2001. *Jankó Annamária*: A második katonai felmérés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001) 1. sz. 103–127. o.
- Jankó* 2007. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései 1763–1950. Budapest, 2007.
- Komárik* 1978. *Komárik Dénes*: A romantika korának építőgyakorlata. *Ars Hungarica*, 5. (1978) 1. sz. 31–58. o.
- Lajtai 1994. A tolnai lovassági laktanya története 1867–1994. Összállította *Lajtai Zoltán*, munkatársak: *Práger Mária, B. Keresztes Éva, Lovas Ferenc*. Tolna, 1994. (Kézirat.)
- Megyeri-Pálffy* 2017. *Megyeri-Pálffy Zoltán*: Kaszárnyától a Capusig – A Kassai úti laktanya rövid története. *Debreceni Szemle*, 25. (2017) 4. sz. 464–479. o.
- Merényi* 1955. *Merényi Ferenc*: Épületfajták Magyarországon 1890–1918. II. k. Budapest, 1955. Kézirat.
- Mojzer* 1928a. *Mojzer László*: A honvéd gazdaszat-közigazgatás. In: A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Szerk. *Berkó István*. Budapest, 1928. 175–181. o.
- Mojzer* 1928b. *Mojzer László*: A hadbiztossági tisztviselőkar. In: A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Szerk. *Berkó István*. Budapest, 1928. 182–185. o.
- Mojzer* 1928c. *Mojzer László*: A honvédség költségvetése. In: A magyar királyi honvédség története 1868–1918. Szerk. *Berkó István*. Budapest, 1928. 190–192. o.
- Németh – Marótyz* 2013. *Németh Nóra – Marótyz Katalin*: Stíluskérdések a századfordulón – Két építészeti pályázat háttere. *Építés – Építészettudomány*, 41. (2013) 3–4. sz. 253–270. o.
- Nyáry* 2017. *Nyáry Krisztián*: A norvég ács, aki új hazát választott. *BBC History*, 7. (2017) 3. sz. 74–77. o.
- Papp* 1967. *Papp Tibor*: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után. 1868–1890. I. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 80. (1967) 2. sz. 302–338. o.
- Papp* 1968. *Papp Tibor* (közreadó): Az Osztrák–Magyar Monarchia első véd-erőtörvény-tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. *Hadtörténelmi Közlemények*, 81. (1968) 4. sz. 688–724. o.
- Pécsy* 1896. *Pécsy József*: Emlék-lapok Tolna mezőváros múltjából és jelenéből. Tolna, 1896.
- Pilkhofffer* 2003. *Pilkhofffer Mónika*: A Krajczáros és a Frigyes laktanyák építész-története. In: Tanulmányok Pécs történetéből 15. Szerk. *Font Márta, Vargha Dezső*. Pécs, 2003. 139–156. o.

- Rákóczy* 1992. *Rákóczy Rozália*: Bihar vármegye katonatartási rendelete 1804. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 2. sz. 106–123. o.
- Richter* 1887. *Richter, Friedrich*: Gebäude für militärische Zwecke. Handbuch der Architektur. IV. Theil. 7. Halb-Band. Edit. *Durm, Josef*. Darmstadt, 1887. 464–589. o.
- Rosta* 1999. *Rosta Ferenc*: Kiskunfélegyháza a XIX. század végén. In: Kiskunfélegyháza helyismereti könyve. Szerk. *Bánkiné Molnár Erzsébet*. Kiskunfélegyháza, 1999. 239–260. o.
- Simon* 1985. *Simon Magdolna*: Pártos Gyula és Lechner Ödön: a Rudolf lovasági laktanya tervei (1886–1887). *Művészettörténeti Értesítő*, 33. (1985) 3–4. sz. 190–192. o.
- Sisa* 1981. *Sisa József*: A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (volt Nádorlaktanya) építésének története. *Hadtörténelmi Közlemények*, 94. (1981) 2. sz. 254–259. o.
- Sisa* 2008. *Sisa József*: Az Üllői úti laktanya és a „várszerű” stílus. In: Hild József építészete. Szerk. *Marótzky Katalin*. Budapest, 2008. 43–54. o.
- Suba* 2007. *Suba János*: Nagyobb honvédségi építkezések helyzete 1943. január 31-én. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 1. sz. 315–327. o.
- Spáczay* 1970. *Spáczay Hedvig*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete és hatásköre, 1867–1918. *Levéltári Szemle*, 19. (1970) 2. sz. 273–309. o.
- Spáczay* 1979. *Spáczay Hedvig*: A hadianyaggyártás hadbiztossága és a honvédség építési vonatkozású iratai (fondjai) a Hadtörténelmi Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 28. (1979) 3. sz. 475–482. o.
- Székely – Marótzky* 2018a. *Székely Márton – Marótzky Katalin*: A pályázat, mint jelenség a késő historizáló építészet korában. *Építés – Építészettudomány*, 46. (2018) 1. sz. 93–116. o.
- Székely – Marótzky* 2018b. *Székely Márton – Marótzky Katalin*: Magyar közigazgatási épületek pályázata a dualizmus korában – Stílusirányzatok a Földművelésügyi Minisztérium 1907-es átépítési tervpályázatán. *Építés – Építészettudomány*, 46. (2018) 1–2. sz. 103–133. o.
- Tempfli* 2014a. *Tempfli M. Szilárd*: Erdély katonai építészet 1867–1945 között. In: XVIII. Nemzetközi Építéstudományi Konferencia. Szerk. *Köllő Gábor*. Kolozsvár, 2014. 304–307. o.
- Tempfli* 2014b. *Tempfli M. Szilárd*: Laktanyatervezés szemléletének változása 1867–1945 között. In: A hadtudomány és a 21. század. Szerk. *Kiss Petra*. Budapest, 2014. 177–190. o.
- Tempfli* 2014c. *Tempfli M. Szilárd*: A Királyi Magyar Honvédség huszár laktanyáinak tervezésemellete 1867–1945 között. Elhangzott: Szentkirályi konferencia, 2014. február 6–7. (Kézirat.)

- Tempfli* 2015. *Tempfli M. Szilárd: A katonai barakkok építéstechnológiái. Elhangzott: VIII. Tudomány- és Technikatörténeti Konferencia, 2015. június 18–21. (Kézirat.)*
- Urbán* 2005. *Urbán Miklósné: Nevezetes szobrok, emléktáblák, emlékművek és egyéb építmények Kiskunfélegyházán. Kiskunfélegyháza, 2005.*
- Utmutatás 1896. Utmutatás az ujonnan építendő laktanyák tervezésére. Budapest, 1896.
- Útmutatás 1879. Útmutatás az ujonnan építendő laktanyák tervezésére, a fennálló vagy átalakítandó épületek megbírálásának elveire vonatkozó függelékkel együtt. Budapest, 1879.

RÖVIDÍTÉSEK

- BFL XV.17 Budapest Főváros Levéltára, Tervtár, Budapest (székes) főváros tervei
- HL Hadtörténelmi Levéltár és Irattár, Budapest
- I.G. Cs. kir. főhadparancsnokság (K. k. General Commando) iratai
- VII.244. Gyűjtemények, Katonai objektumok építésére vonatkozó iratok
- MNL Magyar Nemzeti Levéltár
- BKML V.175. Bács Kiskun Megyei Levéltár, Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai
- OL T Országos Levéltár, Tervtár
- TML V.780.c Megyei Levéltár, Tolna nagyközség iratai
- RK Rendeleti Közlöny a magyar kir. Honvédség számára

Katalin Marótyz

SOME ISSUES ABOUT THE BUILDING OF GARRISONS IN THE AGE OF DUALISM –
ARCHITECTURAL DESIGN APPLICATIONS

(Abstract)

Architectural design applications – the embodiment of the bourgeois view of free competition – become widespread very quickly not only in Europe and oversea, but also in Hungary during the 19th century. By the end of the century the architect was being searched for the design of nearly all public buildings, and the development was nearly unbroken until World War I. From the age of the Dualism, based on only the professional press of architecture, we know about 1200 applications. Although the application itself was a bourgeois and democratic method to select the best solution, the military, by its nature, was a strongly centralized, hierarchic system, but military garrisons also appeared in such advertisements in a small number. The goal of the research was to find the reasons why the military applied such a democratic method to find the appropriate

architect, and to explore the process itself. We also complete the general conclusions with three case studies. The examination of the building history of the military garrisons and the objects themselves of Kisnunfélegyháza, Tolna and Rózsashegy may give a new interpretation of historicism.

Katalin Marótzky

EINIGE FRAGEN DES KASERNENBAUS IN DER ZEIT DER DOPPELMONARCHIE –
ARCHITEKTURAUSSCHREIBUNGEN

(Resümee)

Im Laufe des 19. Jahrhunderts verbreiteten sich Architekturausschreibungen – als Manifestationen der bürgerlichen Auffassung vom freien Wettbewerb – mit rasanter Geschwindigkeit, nicht nur in Europa und Übersee, sondern auch in Ungarn. Bis zum Ende des Jahrhunderts wurden für den Entwurf fast aller bedeutenden öffentlichen Gebäude auf diese Weise Architekten gesucht. Die Entwicklung war bis zum Ersten Weltkrieg auch in dieser Hinsicht beinahe ungebrochen. Aus der Zeit der Doppelmonarchie haben wir nur aufgrund der Erwähnungen der Fachpresse Kenntnis von etwa 1200 Ausschreibungen. Die Architekturausschreibungen an sich waren grundsätzlich eine bürgerliche, demokratische Methode zur Auswahl der besten Lösung, die Armee dagegen stellt kraft ihrer Natur ein stark zentriertes, hierarchisches System dar. Trotzdem erscheinen in den Ausschreibungen in geringer Zahl auch Kasernen. Ziel der Forschung war es, die Gründe dafür zu finden, warum im Militärwesen eine grundsätzlich demokratische Methode zur Auswahl der Architekten gewählt wurde, und die Vorgehensweise aufzudecken. Die Vorstellung der allgemeinen Lehren wird durch drei Fallbeispiele ergänzt: Die Baugeschichte der Kasernen von Kiskunfélegyháza (Feulegaß), Tolna (Tolnau) und Rózsashegy (Rosenberg), das Studieren der Objekte gewährt eine neue Interpretation zur Deutung des Historismus.

Katalin Marótzky

QUELQUES QUESTIONS DE LA CONSTRUCTION DE CASERNES À L'ÉPOQUE DU
DUALISME – LES CONCOURS D'ARCHITECTURE

(Résumé)

Dans l'esprit de la libre concurrence, les concours d'architecture se sont généralisés non seulement en Europe et en Amérique, mais également en Hongrie dans le courant du 19e siècle. À la fin du siècle, presque tous les bâtiments publics importants ont été conçus par le gagnant d'un concours d'architecture, et cette tendance n'a fait que se renforcer jusqu'à la Première Guerre mondiale. La presse spécialisée en architecture a fait état de quelque 1200 concours à l'époque. Certes, le concours d'architecture était fondamentalement un moyen bourgeois et démocratique pour sélectionner la meilleure solution, mais on trouve tout de même aussi quelques casernes dans les avis de concours. Le but de notre recherche était de découvrir pourquoi l'armée, par définition hiérarchique et centralisée, a

opté pour une méthode démocratique pour choisir ses architectes. Nous avons également souhaité connaître les procédures de sélection. L'étude présente les résultats généraux de cette recherche qui sont complétés de trois études de cas sur l'histoire de la construction de la caserne de Kiskunfélegyháza, Tolna et Rózsashegy. L'étude de ces bâtiments permet de réinterpréter l'historicisme.

Каталин Мароци

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОСТРОЕК КАЗАРМ В ЭПОХЕ ДУАЛИЗМА –
АРХИТЕКТУРНЫЕ КОНКУРСЫ

(Резюме)

В течение XIX-ого века архитектурные конкурсы, олицетворяющие собой, гражданское понятие свободной конкуренции стремительно распространялись не только в Европе и за рубежом, но также и в Венгрии. К концу века на проектирование почти каждого значительного общественного здания таким образом искали архитектора, развитие и в этом отношении было практически не преклонным до Первой мировой войны. Из эпохи дуализма только на основе упоминаний архитектурной спецпрессы нам известно почти 1200 конкурсов. Несмотря на то, что архитектурный конкурс был в основном гражданским, демократическим методом для выбора наилучшего решения, а армия по своей природе являлась очень сильно централизованной, иерархической системой; в небольших количествах, но в конкурсных объявлениях также появляются и казармы. Цель исследования заключалась в том, чтобы найти те причины, почему в военном деле выбрали один принципиально демократический метод для выбора архитектора и чтобы выяснить порядок процесса. Изложение общих выводов мы дополнили тремя тематическими исследованиями. История строительства казарм Кишкунфеледьхаза, Толна и Рожакхедь, изучение объектов дает новую интерпретацию для истолкования историзма.